

Эргешали кызы Актилек, Тиллабаева Н., Бактыярова Б.

ОКУУЧУЛАРДЫН БИЛИМ АЛУУГА БОЛГОН КЫЗЫГУУСУН АРТТЫРУУДА
АЛАРДЫН ТЕМПЕРАМЕНТИНИН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Эргешали кызы Актилек, Тиллабаева Н., Бактыярова Б.

ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАМЕНТА УЧАЩИХСЯ НА ПОВЫШЕНИЕ
ИХ ИНТЕРЕСА К УЧЕБЕ

Ergeshali kyzy Aktilek, Tillabaeva N., Baktyyarova B.

THE INFLUENCE OF STUDENTS' TEMPERAMENT ON INCREASING
THEIR INTEREST IN LEARNING

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-6022-3869>

УДК: 377

Адамдардын окшош, бирдей турмуштук шарттарда өздөрүн түрдүүчө кармай тургандыгы белгилүү. Ошондой эле, монотондуу (бирдей ыргактагы) дүүлүктүргүч ар бир адамдын психикалык процесстерине ар түрдүү таасир тийгизет. Бул макалада мына ушул психологиялык өзгөчөлүктөрдүн баланын өнүгүүсүнө тийгизген таасири жөнүндө баяндалат. Бир адамда эмоция ачык, экинчисинде жеңил көрүнсө, үчүнчү адамда эмоция пайда болуу үчүн атайын убакыт, кошумча шарт талап кылынат. Мындай абал окуучуларда окутуу процессинде ачык байкалат. Бул учурда окутуучу түзүлгөн жагдайды эске алуу менен окуу процессин жүргүзүү зарылдыгы жаралат. Бул маселелер макаланын мазмунун түзөт. Темпераменттин индивиддин бардык психикалык аракеттерине өз таасирин тийгизээри, ошондой эле, адамдын жүрүш-турушун жана психикалык процесстердин жүрүү динамикасын мүнөздөөчү жекече өзгөчөлүк экендиги каралып, адамдын жүрүш-турушундагы сырткы өзгөчөлүктөрдү туюндураары анализденди.

Ачкыч сөздөр: темперамент, окуучу, билим берүү, окутуу, сапат, тарбиялоо, инсан, өнүгүү, жамаат, мектеп, психология, мүнөз.

Известно, что в одинаковых жизненных условиях люди ведут себя по-разному. Также монотонный (один и тот же ритм) раздражитель по-разному влияет на психические процессы каждого человека. В данной статье описано влияние этих психологических особенностей на развитие ребенка. У одного человека эмоция очевидна, а у другого она кажется легкой, а у третьего для проявления эмоции требуется особое время и дополнительные условия. Данная ситуация хорошо видна в процессе обучения студентов. В этом случае необходимо проводить процесс обучения с учетом ситуации, созданной учителем. Эти вопросы составляют содержание статьи. Проанализировано, что темперамент оказывает свое влияние на все психические действия личности, что он является индивидуальной особенностью, характеризующей поведение человека и динамику психических процессов, и выражает внешние особенности поведения человека.

Ключевые слова: темперамент, ученик, образование, обучение, качество, образование, личность, развитие, сообщество, школа, психология, характер.

It is known that under the same living conditions people behave differently. Also, a monotonous (same rhythm) stimulus has a different effect on the mental processes of each person. This article describes the influence of these psychological characteristics on the development of a child. For one person, the emotion is obvious, but for another it seems easy, and for a third, special time and additional conditions are required for the expression of emotion. This situation is clearly visible in the process of student learning. In this case, it is necessary to carry out the learning process taking into account the situation created by the teacher. These questions form the content of the article. It is analyzed that temperament exerts its influence on all mental actions of the individual, that it is an individual feature that characterizes human behavior and the dynamics of mental processes, and expresses the external characteristics of human behavior.

Key words: temperament, student, education, training, quality, education, personality, development, community, school, psychology, character.

Инсандын жамаатта тарбияланышы негизинен келечек муундун андан ары калыптанышына шарт түзөт. Ошондой эле, баланын темпераментине жараша тарбиялоо дагы инсандык калыптанууда негиз боло алат.

Азыркы экономикалык, идеалдуулуктун кризистик мезгилинде коом үчүн ар бир инсанда ыймандуулук, адептик сапаттарды калыптандырып, интеллектуалдык деңгээлин жогорулатуу өзгөчө

зарыл болууда . Бул маселелерди жүзөгө ашырууда мектептерде тарбиялык багыттагы иштерди жеке инсандык негизде жүргүзүү керек.

Адамзаттын жашоосуна туура келбеген терс көрүнүштөрдүн коомчулукта басымдуулук кылып кетпеши үчүн, адамдардын дилин тазартуу үчүн инсандык тарбияга олуттуу маани берүү керек. Келечек муундарды тарбиялоодо ата-бабаларыбыз калтырган тарбия башаттарына, акыл ойдун тунук булактарына, адептик жүрүм-турумдун жол жоболоруна, нарктуу кеп кеңештерине, жалпы эле рухий дөөлөттөрүбүзгө кайрылып, андагы адамгерчиликтин баалуулуктарын көпчүлүккө жайылтуу зарыл.

Инсанды тарбиялоо процессинде анын психологиялык өзгөчөлүктөрүн туура анализдей билүү негизги маселе болуп эсептелет. Психологиялык өзгөчөлүктөрүнө анын мүнөздүк жана темпераменттик белгилерин кошууга болот. Бул багытта темперамент түшүнүгүнүн теориялык аныктамаларын анализдеп көрөлү.

Адамдарын топторунда иш-аракетти аткаруу, ага карата мамиле жасоодогу өзгөчөлүктөр менен катар алар үчүн туруктуу, окшош жалпы касиеттер да бар. Адамдардын ушундай өзгөчөлүктөрү темперамент деген психологиялык категория аркылуу туюнтулат.

Темперамент – латын сөзү, “бөлүктөрдүн тиешелүү катнашы” деп которсо болот.

Темперамент ар бир адамдын жүрүм-турумуна, эмоцияларына жана таанып-билүү процесстерине таасир этүүчү инсандыгынын ажырагыс бөлүгү. Ал адамдын курчап турган дүйнөгө болгон мамилесине, маалыматты кабыл алуусуна жана башка адамдар менен болгон мамилесине таасир этүүчү уникалдуу сапаттарды аныктайт. Билим берүү контекстинде темперамент маанилүү ролду ойнойт, анткени, ал окуучулардын мотивациясына, окууга болгон кызыгуусуна жана материалды өздөштүрүү жөндөмүнө таасир этиши мүмкүн.

Психологияда темпераменттин бир нече теориялары бар. Бирок, эң белгилүү жана таасирдүү теориялардын бирин орус физиологу жана психологу Иван Павлов негиздеген. Ал шарттуу рефлекстер боюнча изилдөөлөрү менен белгилүү. Павлов темпераменттин төрт негизги түрүн аныктады: сангвиник, флегматик, холерик жана меланхолик, алардын ар бири өзүнүн уникалдуу өзгөчөлүктөрүнө ээ. “Темперамент ар бир жеке адамдын жалпы мүнөздөмөсү болуу менен нерв системасынын да эң негизги мүнөздөмөсүнө айланат. Нерв системасы индивиддин бардык иш-аракетине өз мөөрүн басат” – деп белгилейт И. П. Павлов [6].

Темперамент проблемасына кызыгуу адамдардын ортосундагы индивидуалдык айырмачылыктардын далилдери менен байланышкан. Ар бир адамдын психикасы уникалдуу. Анын уникалдуулугу организмдин биологиялык жана физиологиялык түзүлүшүнүн жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү менен да, социалдык байланыштардын жана байланыштардын өзгөчө курамы менен да байланыштуу. Эреже катары, темперамент инсандын биологиялык жактан аныкталган субструктурасы катары классификацияланат [1]. Эгерде окуучулар бири-биринен темпераменттин түрлөрү, иштин темпи, кыжырданууга болгон реакциялары, активдүүлүгү жана коомчулугунун мүнөзү боюнча айырмаланса, анда окуу процесси жана окуучулардын биригүү процесси өтө татаал экендиги менен айырмаланат. Демек, темпераменттин айрым түрлөрүн алып жүрүүчүлөр алгач ийгиликтүү окууга ыңгайлуу деп болжолдоого болот. Башкалары тескерисинче. Демек, окуучулардын билимин жана көндүмдөрүн мыкты өздөштүрүү, ошондой эле окуучулардын баарлашуусу жана активдүүлүгү үчүн мугалимдер окуу процессинде бардык окуучулардын темпераменттик өзгөчөлүктөрүн эске алышы керек. Темпераменттин өзгөчөлүктөрүн жана алардын тарбиялык жана коомдук ишмердүүлүктө көрүнүшүн билүү менен мугалим тигил же бул темпераменттин терс сапаттарын айкалыштыра алат жана окуучунун материалды толук өздөштүрүүсүнө гана эмес, активдүү болууга да жардам берет [2].

Адамдын жүрүм-турумунун, ишмердүүлүгүнүн, баарлашуусунун, психикалык процесстеринин динамикалык өзгөчөлүктөрүн ачык мүнөздөгөн индивидуалдык өзгөчөлүктөрүнүн арасында темперамент өзгөчө орунду ээлейт. Балдардын жалпы реактивдүүлүктөгү, интенсивдүүлүктөгү, реакциялардын туруктуулугундагы, эмоционалдык таасирленүүлүктөгү жана анын моралдык ориентациясындагы (ачуу, коркуу, кубаныч, ырахат алуу), эмоционалдык эрктүүлүктүн, башка туруктуу динамикалык өзгөчөлүктөрүнүн олуттуу айырмачылыктарын ачык көрсөтөт.

Темпераментти изилдөө анын касиеттеринин төмөнкү катарларын аныктоого алып келди: сезгичтик (сезгичтик), реактивдүүлүк, активдүүлүк, эмоционалдык толкундоочулук, пластикалык жана катаалдуулук, экстраверсия жана интроверсия, психикалык реакциялардын темптери.

Темпераменттин касиеттери темпераменттин түрлөрүн түзгөн айрым структураларга байланышкан: холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик. Бирок, темпераменттин "таза" түрлөрү өтө сейрек кездешет. Көбүнчө адамда бир типтин темпераменттик касиеттери басымдуулук кылганы менен ар кандай типтеги сапаттардын айкалышы болот.

Темпераменттин айырмачылыктарын эске алганда, мугалимдер окуучулардын окууга болгон кызыгуусун жогорулатуу үчүн ар кандай стратегияларды колдонушу мүмкүн. Төмөндө темпераменттин ар кандай түрлөрү бар окуучулар үчүн натыйжалуу боло турган кээ бир жалпы стратегияларды карап көрөлү:

Жеке мамиле: ар бир окуучунун темпераментин түшүнүү жана окутуу ыкмаларын алардын муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына ылайыкташтыруу. Буга ар кандай окутуу ыкмаларын колдонуу, жеке тапшырмаларды жана долбоорлорду берүү, ошондой эле муктаж болгон окуучуларга колдоо көрсөтүү жана насаатчылык кириши мүмкүн.

Окутуу методдорунун ар түрдүүлүгү: лекциялар, дискуссиялар, топтук иштер, долбоорлор, оюндар жана эксперименттер сыяктуу ар кандай окутуу ыкмаларын колдонуу темпераменттин ар кандай түрлөрү менен окуучулардын кызыгуусун арттырат. Окутуу методдорунун ар түрдүүлүгү ар кандай көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү өркүндөтөт.

Активдүү окутуу ыкмалары: проблемалык окутуу, долбоорго негизделген окутуу жана оюнга негизделген окутуу сыяктуу ыкмалар окуучуларга окуу процессине активдүү катышууга мүмкүндүк берет. Бул ыкмалар динамикалык жана интерактивдүү иш-аракеттерди жактырган сангвиниктер жана холериктер үчүн өзгөчө натыйжалуу болушу мүмкүн.

Жекелештирилген тапшырмалар: окуучуларга кызыкчылыктарына жана темпераментине ылайыктуу долбоорлорду жана тапшырмаларды тандоого мүмкүнчүлүк берүү. Бул алардын мотивациясын жана окуу процессине катышуусун жогорулатат.

Позитивдүү пикирлер: позитивдүү пикирлер жана бекемдөөлөр окуучулардын өзүнө болгон ишенимин жана мотивациясын жогорулатууга жардам берет. Айрыкча тынчсыздануу жана белгисиздик тенденциясы барлар (мисалы, меланхоликтер). Окуучулардын жетишкендиктерин жана жетишкендиктерин таануу алардын окууга болгон кызыгуусун арттырат.

Ыңгайлуу чөйрөнү түзүү: окуучулар эс алып, окууга көңүл бурушу үчүн класста өздөрүн ыңгайлуу жана коопсуз сезиши керек. Бул сезимтал темпераменти бар окуучулар үчүн өзгөчө маанилүү (мисалы, меланхоликтер). Мугалим тынч үн обондорун колдонуу менен ыңгайлуу шарттарды түзүп, окуучулардын ортосунда сый мамилени өрчүтүп, зарыл болгон учурда колдоо жана жардам көрсөтө алат.

Жогоруда сүрөттөлгөн стратегияларды мугалимдер окуу процессинде кантип ишке ашыра алаарынын айрым мисалдарын карап көрөлү. Мындан ар бир предметтин өзгөчөлүгүнө жараша окуучулардын кызыкчылыктарын байкоого болот.

Математика мугалими окуучулардын кызыкчылыктарына ылайыктуу долбоордун темасын тандоого чакырат. Сангвиник архитектурадагы математикалык принциптерди изилдөөнү чечет, холерик математиканы спортко колдонууга кызыкдар, флегматик математиканын тарыхын үйрөнүүнү артык көрөт, ал эми меланхолик кенже класстар үчүн математика оюнун түзүүнү каалайт.

Ал эми, биология мугалими экосистемаларды изилдөө үчүн оюнга негизделген окутууну колдонот. Окуучулар өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын ар кандай түрлөрүн чагылдырган топторго бөлүнүшөт жана экосистемадагы азык чынжырларын жана көз карандылыкты туурап, бири-бири менен өз ара аракеттенишет. Бул активдүү жана динамикалык ыкма сангвиниктерди жана холериктерди кызыктырышы мүмкүн.

Ошондой эле, адабият мугалими болсо, романдагы каармандарды терең изилдөө үчүн жеке тапшырмаларды сунуштайт. Меланхолик башкы каармандын психологиялык портретин талдоону тандайт, флегматик романдагы символизмди изилдөөнү артык көрөт, ал эми холерик сюжеттин өнүгүшүнө социалдык факторлордун таасирин изилдөөгө кызыкдар.

Тарых мугалими болсо, класстын тынч жана ыңгайлуу чөйрөсүн түзүп, окуучулардын ортосундагы сый мамилени бекемдейт. Флегматиктерге жана меланхоликтерге тарыхый окуяларды элестетүүгө жардам берүү үчүн карталар жана убакыт тилкелери сыяктуу визуалдык куралдарды колдонот.

Окуучулардын окууга болгон кызыгуусун арттырууга багытталган стратегияларды ишке ашыруу – белгилүү бир кыйынчылыктар жана татаалдыктар менен байланыштуу болушу мүмкүн. Төмөндө алардын айрымдарын карап көрөлү:

Чектелген убакыт: мугалимдер көбүнчө сабакта чектелген убакытка туш болушат. Бул ар кандай окутуу методдорун ишке ашырууну жана ар бир окуучуга жекече мамиле кылууну кыйындатат.

Класстын көлөмү: чоң класстар жеке тийүү жана ар бир окуучу үчүн ыңгайлуу шарттарды камсыз кылуу жагынан кыйынчылыктарды жаратып коюу ыктымалдыгы турат.

Ресурстардын жетишсиздиги: окуу материалдары, технологиялар же топтук иштөө мейкиндиги сыяктуу ресурстардын жетишсиздиги айрым стратегиялардын аткарылышын чектеп коюшу мүмкүн.

Темпераменттеги айырмачылыктар: мугалимдер бир класста ар кандай темперамент түрүндөгү окуучулардын муктаждыктарын канааттандыруу жагынан кыйынчылыктарга туш болушат. Ал үчүн аларга

Маданий жана социалдык факторлор: маданий жана социалдык факторлор окуучулардын темпераментине жана окууга болгон кызыгуусуна да таасир этиши мүмкүн. Мугалимдер ушул факторлорду эске алып, стратегияларын ошого ылайыкташтырышы керек.

Темперамент окууда маанилүү ролду ойнойт, окуучулардын мотивациясына, кызыгуусуна жана жөндөмүнө таасир этет. Темпераменттин ар кандай түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн түшүнүү жана ылайыктуу окутуу стратегияларын колдонуу мугалимдерге окуучулардын окуу процессине катышуусун жана мотивациясын жогорулатууга жардам берет. Жеке мамиле, окутуу методдорунун ар түрдүүлүгү, Активдүү методдор, жекелештирилген тапшырмалар жана позитивдүү бекемдөө темпераменттин ар кандай түрлөрү бар студенттер үчүн кызыктуу жана натыйжалуу окуу чөйрөсүн түзүүгө жардам берет.

Практикада адам катуу оорудан, травмалык таасирден темпераменттик касиеттеринин айрымдарынан ажырашы мүмкүн. Чынында да, катуу оорудан турган адамдарда кескин өзгөрүүлөр байкалаары белгилүү. Мисалы, шизофрения менен ооруган адамдын темпераменти жөнүндө сөз кылууга болбойт. БатМУнун доценти п.и.к Эргашали кызы Айчүрөк “Ар түрдүү мүнөздөгү жана темпераменттеги окуучулардын чет тилин окутууда көп маданияттуу компетенцияларын калыптандыруу” деген эмгегинде мынтип айткан “Менимче, биринчиден, темпераменттин бардык түрлөрү үчүн ар түрдүү шартта жакшы психологиялык климат түзүү абдан маанилүү. Тарбиялык жана кеп жагдайлары боюнча ар бир окуучу үчүн туура тандалган ролдор болуусу зарыл. Темпераменттин түрлөрү биздин чет тилдерди үйрөнүүбүзгө түздөн-түз таасир этет. Холериктер жана сангвиниктер тил үйрөнүүгө ынтызар болушат, бирок, албетте, өз жөндөмдөрүн өнүктүрүү керек. Меланхолик жана флегматиктер сангвиник жана холерик адамдардай эле тил үйрөнүүдө ийгиликтүү боло алышат, бирок, бул үчүн аларга көбүрөөк убакыт жана күч керек болот. Адам үчүн эң негизги башталгыч чекиттердин бири – өзүн так түшүнүү” – деп белгилеген [9].

Жогорудагы айтылган пикирлерге таянып, биз төмөнкүдөй жыйыктарды чыгардык:

1. Окутуучу темперамент менен мүнөздүн психологиялык өзгөчөлүгүн түшүнүү менен окуучуга мамиле жасоосу зарыл;

2. Окутуучу окуучунун темпераменти анын инсандык калыптануусуна канчалык деңгээлде таасир этээрин аныктоосу абзел;

3. Окутуучу темперамент менен мүнөздүн психологиялык өзгөчөлүгүн анализдөөдө темпераменттин туруктуулугун жана мүнөздүн өзгөрмөлүүлүгүн эске алуусу керек;

4. Ар бир агартуу майданында эмгектенген кызматкерлер окуучунун темпераменти жана мүнөзү жөнүндө изилдөө иштерин жүргүзүп, практикалык сунуштарды иштеп чыгып усулдук колдонмолорду чыгаруу зарылдыгы турат.

Окуучулардын окууга болгон кызыгуусун арттырууга багытталган стратегияларды ишке ашыруу мугалимден убакытты, күчтү жана чыгармачылыкты талап кылат. Мугалимдер ийкемдүү болуп, өз ыкмаларын окуучулардын муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына ылайыкташтырышы керек. Ошондой эле, темперамент инсандын психологиялык өзгөчөлүгүнүн бир гана бөлүгү экенин эстен чыгарбоо керек. Ал окуучулардын жүрүм-турумуна жана кызыкчылыктарына таасир этип, тажрыйба жана айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенет.

Адабияттар:

1. Алексеева А.Н., Ковтун Т.Ю. Развитие внимания студентов. – Москва, 2014-г.
2. Дорофеев Б.А., Ковтун Т.Ю. Взаимосвязь типа темперамента и организационных, коммуникативных способностей студентов. – Москва, 2015-г.
3. Мерлин В.С. Очерки теории темперамента – М.: Просвещение, 1964.
4. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы – Казан: Изд-во Казанского университета, 1969.
5. Кабылицин В.Д. Основные свойств нервной системы человека - М.:Просвещение, 1966.
6. Павлов И.П. Общие типы высшей нервной деятельности животных и человека // Полн. собр. соч. – Т. III, - Кв.2. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1951.
7. Теплов Б.М. Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуально-психологических различий // Избр. Труды – Т. II. – М.: Педагогика, 1985.
8. Хрестоматия по психологии – М.: Просвещение, 1977.
9. Эргашали кызы Айчүрөк. Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо. – Бишкек, 2018-жыл.